

PAPER DETAILS

TITLE: DEDE KORKUT KITABI ILE OGUZ DESTANI ARASINDAKI MÜNASEBETLER

AUTHORS: Ahmet Bican ERCILASUN

PAGES: 70-89

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/674111>

DEDE KORKUT KİTABI İLE OĞUZ DESTANI ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

AHMET BİCAN ERCİLASUN

Reşideddin ve Bahadır Han Rivayetlerinde Korkut Ata Zamanı

Oğuz destanı ile ilgili olarak elimizde başlıca üç rivayet vardır:

1. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı,
2. 14. yy. başlarında Reşideddin tarafından Farsça olarak kaydedilen Târîh-i Oğuzân ve Türkân,
3. 1660'ta Ebulgazi Bahadır Han tarafından tesbit edilen Şecere-i Terâkime.

En eski şekli, Türklerin müslüman olmasından önceki şekli aksettiren Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı, Oğuz Kağan'ın doğuşu ile başlar; büyük bir kurultay toplayarak ülkesini oğulları arasında paylaştırması ile sona erer.

Reşideddin rivayeti; Nuh peygamberden başlayıp Selçuklulara, Sultan Muhammed Harezmsah'a ve Anadolu Türkmenlerine kadar gelir. Mevzuumuz bakımından Reşideddin rivayetini başlıca beş bölüme ayırmak doğru olur:

- 1- Nuh peygamberden Oğuz Han'a kadar
- 2- Dip Yavkuy Han'dan Kayı İnal Han'a kadar
- 3- Oğuz Han ve Gün Han zamanı
- 4- Dede Korkut'un müşavir olduğu Kayı İnal Han, Köl Erki ve Tuman Han zamanı
- 5- Tuman Han'dan sonra.

Üçüncü kaynak olan Şecere-i Terâkime; sebab-i teliften sonra Hz. Âdem'den başlayıp Ebulgazi Bahadır Han zamanındaki Türkmen boylarına kadar gelir.

Şecere-i Terâkime'yi de yedi bölüme ayırabiliriz:

- 1- Hz. Âdem'den Oğuz Han'a kadar
- 2- Oğuz Han ve Gün Han zamanı
- 3- Kayı, Dip Bakuy ve Kuzı Yavı Han zamanı
- 4- Dede Korkut'un müşavir olduğu İnal Han, Duyılı Kayı, Köl İrki ve Tuman Han zamanı
- 5- Kanlı Yavı Han'dan Selçuklulara kadar

6- Salur Ögürçik Alp ve Ebulgazi Bahadır Han devrindeki Türkmen boylarını anlatan bölüm

7- Oğuz ilinde beylik kılan kızlar bölümü.

Gerek Reşîdeddin'de gerek Şecere-i Terâkime'de Dede Korkut'la ilgili olan esas bölüm; her iki kaynağın da Dede Korkut'un müşavir olduğunu belirttiği, Kayı İnal Han ile Tuman Han arasındaki zamanı anlatan bölümdür. Bu bakımdan bu bölümlerin hülâsasını, her iki kaynaktan da ayrı ayrı vermek yerinde olacaktır.

Reşîdeddin'in Câmiü't-Tevârih'indeki bu kısmın hülâsası şöyledir¹:

Yedi yıl padişahlık eden İnalsır Yavkuy Han, daha hayatta iken padişahlığı, oğlu Ala Atlı Kiş Donlu Kayı İnal Han'a verir. Hz. Muhammed bunun zamanında zuhur eder. Han, Dede Kerençük'ü peygamber hizmetine gönderip müslüman olur. İnalsır Yavkuy zamanında ortaya çıkan Dede Korkut da bu devirdedir ve 295 yıl ömür sürmüştür. Kayı İnal Han Bayandırlardan Dönker ve İğdür'den Dönke'yi vezir ve naip olarak tayin eder. Kayı İnal Han vefat edince, babasının naibi Bayandır Dönker'in oğlu Erki, büyük bir ziyafet verir. Kayı İnal Han'ın ölümü sırasında hatunundan bir oğlu olmuş, Korkut çocuğa Tuman adını vermiştir. Kurultay toplanır, Korkut'un tekli fi ile Tuman'ın padişahlığı kararlaştırılır ve fakat Tuman küçük olduğu için, o büyü-yünceye kadar Erki, naip olarak tayin edilir, Köl Erki Han adını alır. Dokuz yıl sonra Tuman, sağ ve sol kol beylerini ve askerleri toplayıp "artık tahta oturacağım" der. Köl Erki Tuman'a toy verir ve Korkut'u çağırır. Toy yedi gün yedi gece devam eder. Korkut Tuman'a şöyle der: "Köl Erki zaten yaşlanmıştır, onu görevden uzaklaştırırsan bu efendilikle bağdaşmaz, sen onun kızı ile evlen, birkaç gün sonra ölünce herşey sana kalır." Tuman, Köl Erki'nin kızıyla evlenir, bir ay daha toy düğün yapılır. Köl Erki'nin kızına daha önce talip olan Ayna Han oğlu Uje Han'ın "savaşıp kızı alacağım" sözünü duyunca Tuman, onun üzerine sefer eder. Galip gelir ve Uje'yi esir eder. Sonra da öldürtür. Bir sene hudutta kalır. Karısı ona giderken yolda bir oğlan doğurur. Hatun'u ve çocuğu Köl Erki Han'a getirirler. Toy yaparak oğlana Kay Yavgu Han adını verir, kızını da Tuman Han'a gönderir. Tuman Han, Ayna Han'ın itaatini temin ettikten sonra paytahtına döner, çocuğunu görünce çok sevinir. Tuman'ın oğlu Kayı Yavkuy da büyür. Bir gün su kenarında diken ile arkadaşının boğazını keser, bunun üzerine Tuman Han ona "Tiken Bile Er Biçken Kayı Yavku Han" adını verir. Bir toy sırasında 9 yaşındaki Kayı Yavku herkesin içinde Köl Erki'ye "sen iyice ihtiyarladın, tahtı artık babama ver" der. Köl Erki "haklısın" deyip ertesi gün toy verir. Korkut'u, bütün Oğuz uruğunu ve ileri gelenleri çağırır, tahtı Tuman'a verir.

Aynı bölümü Şecere-i Terâkime'den şu şekilde hülâsa etmek mümkündür².

¹ Reşîdeddin için, Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan tercümesini kullandık: *Oğuz Destanı-Reşîdeddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul, 1972, S.55-61. Bu eser bundan sonra CT veya "Togan" olarak kısaltılacaktır.

² Şecere-i Terâkime için Muharrem Ergin tarafından neşre hazırlanan baskıyı kullandık (Tercüman, 1001 Temel Eser). Bu eser bundan sonra ŞT olarak kısaltılacaktır. Bu baskıda Kononov neşrindeki metin kısmının basımı da vardır. Buradan yaptığımız iktibaslar için "Kononov" kısaltmasını kullandık.

Kuzı Yavı Han ile Kayı İnal Yavı arasında 4.000 yıl geçer. Kayı Kara Hoca'nın oğlu Korkut Ata, Salur Enkeş Hoca ve Ava (Yıva) Şiban Hoca önderliğinde Oğuz ili toplanıp kayılardan İnal Yavı'yı padişah yaparlar. Veziri Korkut Ata'dır ve İnal Yavı onun sözünden çıkmaz. İnal Yavı Han yedi yıl padişahlık yapar; oğlu Duylı Kayı'yı yerine oturtuktan sonra ölür. Duylı Kayı da Korkut Ata'nın sözü ile amel eder. Duylı Kayı'nın Korkut Ata'dan başka Bayındır Boyundan Bügdüz ve İğdir'den Dünke adlı müşavirleri vardır. Duylı Kayı uzun yıllar hüküm sürdükten sonra ölür. Ölümünden sonra bir oğlu olur. Duylı Kayı'nın bir yakın kardeşi vardır, İrki adlı. İrki, çocuğun doğumu üzerine toy verir. Oğuz halkı Korkut'tan çocuğa ad koymasını ister. Korkut Ata da ona Tuman adını verir. İrki'yi de Köl İrki adıyla Tuman büyüyünceye kadar han yaparlar. Tuman büyüyünce emanetin kendisine verilmesi gerektiğini, birisiyle Köl İrki'ye söyler. Köl İrki de gizlice Korkut'a söyler. Korkut'un tavsiyesi ile toy düzenler. Köl İrki toyun sonunda, "Tuman şimdi delikanlı oldu, babasının tahtını emanet ediyorum" der. Halk Korkut'a bakar. Korkut, Tuman'a biraz daha sabretmesini, Köl İrki'nin iyice güçsüzleşmesini beklemesini söyler. Tuman kabul eder. Korkut, Köl İrki ile Tuman'a söyler ve Köl İrki'nin kızını da Tuman'a verirler. Avşar ilinin hanı Ayna, daha önce oğlu için kıza talip olmuştu. Kızı Tuman'a verince asker çekip Köl İrki'nin üzerine yürür. Köl İrki Ayna'yı yenip oğlunu öldürür. Altı ay orada kalır, sonra Ayna ile anlaşıp itaatini sağlar ve döner. Tuman'ın oğlu olur, adını Yavlı korlar. Yavlı büyür, su kenarında oynarken bir dut kazığı ile bir genci öldürür. Tuman, oğlanın adı Kanlı Yavlı olsun der. Bir gün Kanlı Yavlı, Köl İrki'ye neden hâlâ tahtı Tuman'a vermediğini sorar. O da bu sözü haklı bularak başta Korkut, bütün Oğuz halkına toy verir, padişahlığı Tuman'a devreder. Tuman dört ay hanlık yapar. Başta Korkut olmak üzere bütün Oğuz halkı Tuman'a padişahlığı Kanlı Yavlı'ya devretmesini söylerler. Tuman da kabul ederek tahtı Kanlı Yavlı'ya bırakır.

Görüldüğü gibi iki rivayet, ana çizgileriyle birbirinin aynıdır. Ancak arada bazı farklar da vardır. Bunların başlıcalarını şöylece sıralayabiliriz:

1. CT'te Kayı İnal Han'ın babası İnalsır Yavkuy Han'dır ve hayatta iken padişahlığı oğluna verir.

ŞT'de, Kayı İnal Yavı'dan önce 4.000 yıllık bir zaman olduğu ifade edilir. Kayı İnal Yavı, 4.000 yıllık bir aradan sonra beyler ve halk tarafından padişah yapılır.

2. CT'te Tuman, Kayı İnal Han'ın oğludur. Köl Erki de Bayandırlardan Dönker'in oğlu ve Kayı İnal Han'ın nâibidir.

ŞT'de Kayı İnal Han ile Tuman arasında bir de Duylı Kayı vardır, yani Tuman, Kayı İnal Han'ın oğlu değil torunudur. Köl Erki de Duylı Kayı'nın kardeşidir, yani Tuman'ın amcası.

3. CT'te Köl Erki'nin kızına talip olan şahsın adı kayıtlıdır: Ayna Han oğlu Uje Han.

CT'de Uje Han adı geçmez; buna mukabil Ayna'nın Avşar hanı olduğu zikredilir.

4. ŞT'te Tuman'ın karısı kocasına giderken yolda doğum yapar, Köl Erki toy vererek çocuğa Kay(ı) Yavgu adını verir.

ŞT'de yolda doğumla ilgili bir kayıt yoktur, çocuğa adın Köl Erki tarafından verildiği de mevcut değildir. Çocuğun adı da Kay (1) Yavgu değil, Yavlı'dır.

5. CT'te Kayı Yavkuy, arkadaşını "kamuş kalem kadar ince ve Türklerin tiken dedikleri başı üç yüzlü olan bir ot" ile öldürür. Tuman Han bundan dolayı ona "Tiken Bile Er Biçken Kayı Yavku Han" adını verir.

ŞT'de "dut kazığı" ile arkadaşını öldüren çocuğa Tuman "Kanlı Yavlı" adını verir.

6. CT'te Tuman, tahta oturduktan yüz gün sonra "kendi arzusu ile " tahtı oğlu Kayı Yavkuy'a verir. Burada Korkut'un adı geçmez.

ŞT'de Tuman dört ay hanlık yaptıktan sonra, başta Korkut olmak üzere bütün Oğuz halkının söylemesiyle tahtı oğlu Kanlı Yavlı'ya bırakır.

7. CT'te Tuman hayvanların dilini bilir. Köl Erki Han Tuman'a toy verdiği zaman şöyle bir hadise cereyan eder: Yemekler yenirken yaşlı bir kurt uluması duyulur. Kurdun ne dediğini Tuman anlar. Kurt "artık yaşlandım, ava yetişemiyorum, yetişsem yakalayamıyorum, yakalasam parçalayamıyorum" demektedir. Üç genç kurt da ona "sen yaşlı isen biz kudretliyiz, gençler yaşlıya yardım etmezse ne kıymeti var? Bu gece sis ve fırtına olacak. Bundan faydalanarak toy için getirilmiş hayvanların kuyruk ve karnlarını parçalayıp sana vereceğiz" diye karşılık verirler. Köl Erki'nin köpeği Kara Barak da "eğer padişah bana sıcak bir yağlı kuyruk verirse sizlere izin vermem" diye havlar. Tuman bunu duyunca köpeğe bir kuyruk atar. Geceyarısı Tuman dışarı baktırır ki hakikaten fırtına var. Sabah koyunları ve köpeği yerinde bulamazlar. Araştırmaya, uzakta bir geçitte Kara Barak'ın koyunları koruduğunu görürler. Tuman kurtları öldürüp koyunları gönderir. Köl Erki Han Tuman'a "bu kadar koyun için bir şehzadenin yorulmasına ne lüzum var?" der. O da "koyunun kendisi önemli değil ama sonra, Tuman'ın şerefine verilen toyda koyunlar telef oldu, Tuman Han'ın ayağı uğurlu gelmedi, derler" diye cevap verir. Bu toydan sonra Korkut Ata'nın öğüdüyle tahtta yine Köl Erki kalır.

ŞT'de bu hadise yoktur. Tuman'ın hayvanların dilini bildiği de kaydedilmemiştir.

Köl Erki-Tuman Han = Bayındır Han-Salur Kazan

Dede Korkut'taki boylardan bir kısmı, hiç olmazsa Salur Kazan'la ilgili olan 1, 2 ve 12. boylar, Reşideddin ve Ebulgazi Bahadır Han rivayetlerindeki Kayı İnal ile Kayı Yavku Han (Kanlı Yavlı) arasında bulunan zamana aittir. Dede Korkut kitabındaki "Hanlar Hânı Han Bayındır" "Kam Gan oğlu Han Bayındır" bizce, bu rivayetlerdeki Köl Erki Han'dır. Salur Kazan ise Köl Erki Han'ın kızı ile evlenmiş olan Tuman Han'dır. Bununla ilgili başlıca delillerimiz şunlardır:

1. CT ve ŞT'de Korkut Ata'nın yaşadığı zaman olarak gösterilen bölüm içinde; İnalsır Yavkuy, Kayı İnal Han, Duyılı Kayı Han, Köl Erki Han, Tuman Han, Kayı Yavkuy (Kanlı Yavlı) Han'dan sadece Köl Erki Han ile Tuman Han'ın durumu, Bayındır Han ile Salur Kazan'ın durumuna uymaktadır. Köl Erki Han kayın ata, Tuman Han güveyidir. Dede Korkut kitabında da Bayındır Han kayın ata Salur Kazan onun güveyisidir. Madem ki Salur Kazan, Bayındır Han'ın kızını almıştır ve Dede Korkut da onlarla aynı zamanda yaşamıştır; o halde diğer iki kaynakta da Dede Korkut'un yaşadığı zamanda

geçen hükümdarlar arasında aynı bağlantıyı aramak lâzımdır. Bu hısımlık bağlantısı sadece Köl Erki Han ile Tuman Han arasında vardır.

2. Reşîdeddin'de Köl Erki, Dönker'in oğludur ve açıkça Bayındır boyundandır. (Togan, s.55) Dede Korkut kitabında ise "Kam Gan oğlu Han Bayındır" olarak geçer. Kam Gan'ın isim mi ünvan mı olduğu belli değildir. Bayındır ise bizce hükümdarın adını değil, mensup olduğu boyu ifade eder. O da Köl Erki gibi Bayındır boyundandır. Kendilerini Bayındırlardan kabul eden Akkoyunlu muhîti de Bayındır boyundan bir "hanlar hanı"nı tabî ki benimsemiştir.

3. Köl Erki, tahtın naibi olduğu halde, Kayı İnal Han'ın (ŞT'de Duyli Kayı Han'ın) vefatından Tuman'ın (ve kendi kızının) oğlu Kayı Yavkuy (Kanlı Yavlı) büyüyünceye kadar 32 yıl (ŞT'de 35 yıl) hanlık yapmıştır. Tuman'ın gençliği ve savaşları Köl Erki'nin hanlığı zamanında olmuştur. Tuman sadece 100, 120 gün hanlık yapmıştır. Köl Erki toy veren, ülkeyi üst mevkide idare eden handır. Tuman ise savaşa giren hareketli bir başbuğdur. (ŞT'de Avşar Hanı ile Köl Erki savaşı) Dede Korkut kitabındaki Bayındır Han ile Salur Kazan'ın pozisyonu aynıdır.

Ancak ŞT'de doğrudan doğruya Salur Kazanla ilgili rivayetler de vardır. Bunları sırası ile nakledelim.

1. Ebulgazi Bahadır Han, Kuzı Yavı Han ile İnal Yavı Han arasında geçen 4.000 yılı, isim isim, günlük vak'alarıyla bilmediğini, ancak umumî şeklini bildiğini söyledikten sonra, bu yıllar hakkında umumî bilgiler verirken şu rivâyeti anlatır.

"Ve takı Beçene uruğı hem özindin töre köterip Salur ile birlen yağı bolup çapırsırlar irdi. Beş altı arkagaça (nesil arkaya doğru) bu iki ilniñ arasında düşmanlık bar irdi. Beçene ili Salur iline galip kelür irdi. Anıñ üçün Salur ili Beçene halkını it Beçene dirler. Beçene iliniñ Tuymaduk atlı bir padişahı bar irdi. Ol koşun birlen kelip Salur ilini çapıp Salur Kazan Alpniñ anası Çaçaklı'nı ulçalap alıp kitti. Üç yıldın soñ kethudası Enkeş köp mal birlen yıbarıp Çaçaklı'nı kayta aldı." (Kononov, 41)

2. Bu rivayet, Türkmen boylarının türeyişini anlatan bölümde, İçki Salur'un türeyişi ile ilgili olarak şöyle anlatılır:

"Ve yana bir nâmede mundak dimişler kim Salur ilinde bir kişi bar irdi, Enkeş atlı. Hatuniniñ atı Çaçaklı, oğlınıñ atı Kazan Salur. Kazan Alp tigen ol turur. Ol zamanda Beçene iliniñ bir padişahı bar irdi, Tuymaduk atlı. Ol kelip Enkeşniñ ivin çapıp Çaçaklı'nı esir itip alıp kitdi. Üç yıldın soñ Enkeş mal birip anı kayta aldı. Çaçaklı ivge kalgendin altı ay soñ bir irkek ogul tapdı. Kazan Alp anasına bu oğlanı sen kaydan aldınıñ tip yagaç birlen urup başın yardı. Çaçaklı aytdı.

Yağı geldi kararıp
Kaçıp kitdiñ bozarıp
Tivege minip keyniñdin
Bara irdim kabarıp.

İt Beçene izimdin yetdi
Tivemniñ başın tutdı

İçi kaynadı taşı yaynadı
 Üstümge minip oynadı
 İhtiyarımını aldı
 Bu oğlanı içimge saldı

tidi. Ol oğlanı İt Beçene ilindin buldı tip atını Eyrek koydılar. Türk içinde resm bu turur: İtning atını Eyrek, Seyrek koymak. Eyrekning bir oğlu bar irdi, Arıklı ath. İçki Salur Arıklıning oğlanları turur dip tururlar. Ol zamanda biz yok, irdik. Çının ve yalğanın Huday yahşı bilür. Eger yalğan bolsa günahı burunkı aytkanlarning boy-nıga.” (Kononov,70).

3. Ögürçik Alp bölümünde Ögürçik'in ataları sayılmaktadır. “Türkmenlarning, tarih bileturgan kişileri” tarafından verilen, Ögürçik'i 16 göbekte Oğuz Han'a ulaştıran ve Ebulgazi Bahadır Han'ın çok eksik bulduğu bu şecerede Ögürçik Alp'in dokuzuncu atası “Ot Kızlı Urus, anıning atası Kazan Alp, anıning atası Enkeş, anıning atası Ender, anıning atası Timür, anıning atası Salur, anıning atası Tağ Han, anıning atası Oğuz Han”dır. (Kononov,65).

Ebulgazi Bahadır Han Oğuz zamanından kendi devrine kadar 5000 yıl, Ögürçik'ten kendi zamanına kadar ise ancak beş altı yüz yıl geçtiğini, Oğuz ile Ögürçik arasında 4.400 yıl bulunduğunu, 16 göbeğin en fazla 450 yıl alacağını, 4400 yılda ise 200 göbek geçebileceğini; dolayısıyla sayılan kimselerin Oğuz Han'ın oğulları ve Ögürçik'in ataları olduğunun doğru, fakat çok eksik bulunduğunu, sadece meşhur kimselerin adlarının yazıldığını ifade ettikten sonra şöyle devam eder:

“Bu sözning galatlıkı yana ber-vech bu kim Salur Kazannı altı arka (nesil) ötüp yitilençi arkada Oğuz Hanga yetkürüp tururlar. İmdi bu sözini okugan ve tınglagan kişiler yahşı fikr kılning. Oğuz Han bizning peygamberdin dört miing yıl ilgerü ötken turur. Kazan Alp bizning peygamberdin üçyüz yıl song irdi. Karıgan çakında Mekkege barıp hacı bolup keldi. Bes Salur Kazan altı arkada Oğuz Hanga neçük yeter ve takı Salur Kazan, Kayı Korkut Ata birlen bir zamanda irdi. Korkut Atanıing Salur Kazan Alpni mahtap (övüp) aytkan tartımı bu turur:

Kazgurt tagdın öngür taşnı yugarlatdı
 Salur Kazan utru barıp karbap tutdı
 İt Beçene körüp anı isi kitdi
 Alplar bigler kören bar mu Kazan kibi?

Bir kazanga kırk bir atning etin saldı
 Ol kazannı sol eligi birlen aldı
 Sag eligi birlen ilge üleştürdi
 Alplar bigler kören bar mu Kazan kibi?

Kök asmandın inip keldi tınlı yılan
 Her ademni yutar irdi körgen zaman
 Salur Kazan başın kesdi birmey aman
 Alplar bigler kören bar mu Kazan kibi?

Otuz Kırk miñ leşker birlen Kazan barıp
İt Beçene illerini keldi kırıp
Bir niçesi kutuldılar köp yalbarıp
Alplar bigler kören bar mu Kazan kibi?

Türk ve Türkmen Arab Acem raiyyetler
Kazan kıldı müslümanga terbiyetler
Kâfirleri kıldı uşal köp fursatlar
Alplar bigler kören bar mu Kazan kibi?

Andın hüner köterdiler barça ulı
Ba'zılarga orun birdi saglı sollı
Bizge boldı kamug ilniñ ornı dıñgli.
Alplar bigler kören bar mu Kazan kibi?

Seyyah Korkut öler bolduñ imdi bilgil
Ol Kazan'ıñ devletine du'â kılğıl
Kârvân kitdi köp kiç kaldıñ yolga kirgil
Alplar bigler kören bar mu Kazan kibi? (Kononov, 66).

4. Oğuz iline beylik kılan kızlar bölümünde şu kayıt vardır:

“Türkmenning tarih bileturgan yahşıları ve bahşıları aytıp tururlar: Yiti kız barça Oguz ilini agzına bakındurup köp yıllar biglik kıldılar. Anlarning birisi Altun Kızli (üç nüshada ‘közli’ varken Kononov ‘közeki’yi tercih etmiş) Sundun (Sunduz?) Bayning kızı ve Salur Kazan Alpnıñ helyi? (hatunu) Boyı Uzun Bular irdi. “(Kononov,79).

ŞT'nin dört yerinde geçen bu kayıtlardaki bilgileri bir araya getirerek Salur Kazan'ın biyografisini ve vasıflarını şu şekilde tespit etmek mümkündür:

Salur Kazan; Oğuz Han'ın beşinci oğlu Tag Han'ın birinci oğlu Salur'un soyundan gelmektedir. Yani Oğuzların Salur boyundandır. Babasının adı Enkeş (Enküş, Eñgeş?), annesinin adı Çaçaklı'dır. Altun Kızli Sundun (Sunduz?) Bay'ın kızı Bular ile evlenmiştir. Bular, bütün Oğuz boyunu ağzına baktırıp uzun yıllar beğlik eden yedi kızdan biridir. Salur Kazan'ın oğlu Ot Kızli Urus'tur.

Salur Kazan, Oğuz Han'dan 4.300 yıl, peygamberimiz Hz.Muhammed'den 300 yıl sonra yaşamıştır. Kayı Korkut Ata ile muasırdır.

Salur Kazan zamanında Salurlar ile Beçeneler birbirlerine düşman idiler. Bu düşmanlık Beçene'lerin kendi kendilerine töre çıkarmalarından dolayı beş altı nesilden beri devam ediyordu. Beçeneler her zaman galip geliyorlardı. Bu yüzden Salurlar onlara it Beçene diyorlardı. Muhtemelen Kazan'ın gençliğinde Beçenelerin başbuğu Tuymaduk büyük bir ordu ile Salurlara saldırmış, onları mağlup ederek yağmalamıştı. Salurların başı olan Enkeş'in karısı (Kazan'ın annesi) Çaçaklı'yı da esir ederek götürmüştü. Salurların müthiş bir bozguna uğradığı bu savaşta Kazan'ın çok genç (belki

de çocuk) olması lâzımdır. Çünkü, annesi Çaçaklı'nın ifadesine göre düşman gelince Salur kaçıp gider. Çaçaklı da deve ile ona yetişmek isterken Beçene'ler yetişip onu yakalarlar. Çaçaklı üç yıl esir kalır. Üç yıl sonra kocası Enkeş mal göndererek onu geri getirir. Beçenelerden hamile kalan Çaçaklı döndükten 6 ay sonra bir oğlan doğurur. Kazan, bu çocuğu nereden aldın diyerek ağaç ile annesinin başını yarar. İtin adını Eyrek ve Seyrek koymak Türklerde âdet olduğu için İt Beçenelerden olan ve Kazan'ın övey kardeşi olan çocuğa da Eyrek adını koyarlar.

Kazan büyüyünce ünlü bir kahraman olur. Gökten inen ve gördüğü insanı yutan olağan üstü bir yılanı, başını keserek öldürür. O kadar kuvvetlidir ki kırk bir atın etinin kaydığı kocaman bir kazanı tek eli ile kaldırıp diğer eliyle eti halka pay eder. Kazgurt dağından yuvarlanan taşlara karşı durup eliyle tutar, bunu gören Beçenelerin aklı gider.

Salur Kazan, nesillerdir süren ve devamlı olarak Beçenelerin galibiyeti, Salurların mağlûbiyeti ile sona eren savaşıardan sonra ilk defa olarak Beçeneleri yenmiş ve herhalde bundan dolayı büyük bir ün kazanarak adı efsaneleşmiştir. Altı nesildir devam eden ve devamlı mağlûbiyetle neticelenen savaşıardan sonra ilk galibiyeti temin eden kahraman sıfatıyla halkın hafızasında silinmez izler bırakmış olmalıdır. Annesi Çaçaklı'ya yapılan hareketin de intikamının alındığı bu savaşta Salur Kazan 30-40 bin kişilik bir ordu ile Beçene iline sefer etmiş, onları kırmış, ancak yalvaranları affetmiştir.

Kâfir üzerine daha pek çok sefer yaparak onları kıran Salur Kazan; Türk, Türkmen, Arap ve Acemlere hükmetmiş, müslümanları bilgili bir şekilde idare etmiştir. Pek çok büyükler ondan hüner öğrenmişlerdir. Hükümdarın (kendisinin) sağında solunda oturacak olanların yerlerini tayin etmiş, böylece herkes yerini bilmiş ve Oğuz ili denk (düzenli, disiplinli) hale gelmiştir.

Bütün bu kahramanlıkları ve bilgelikleri ozanlara konu olmuş, Dede Korkut onun için "Alplar, beğler, gören var mı Kazan gibi" nakaratıyla biten bir şiir yazmıştır.

Nihayet Salur Kazan yaşlandığı zaman Mekke'yi ziyaret ederek hacı olmuştur.

Bu bilgilerin bazıları, Dede Korkut kitabında da vardır.

Salur Kazan, orada da Dede Korkut'la muasırdır. Karısının adı aynı şekilde "Bo-yu Uzun Burla (ŞT'de Bular) Hatundur ve düşmanla savaşıan yiğit bir kadındır. Oğlunun adı da Uruzdur. (ŞT'de Ot Közli Urus). Baba adı ise farklıdır. ŞT'de Enkeş, Dede Korkut kitabında Ulaş. Enkeş ile Ulaş'ın arap harfleriyle yazılışı birbirine yakındır. Enkeş'te bir imlâ hatası olması mümkündür.

Dede Korkut kitabındaki 2. hikâye olan "Salur Kazanuñ İvi Yağmalandığı Boy" Beçenelerin Salur'un annesini esir ettiği savaş ile Salur'un bunun intikamını aldığı Beçene seferini birleştirmiştir.

Hikâye özet olarak şöyledir:

Ulaş oğlu Salur Kazan beyleriyle ava çıkar. Ordasını (karargâhını) korumak üzere oğlu Uruz'u bırakır. Düşman (kâfir Gürcüler) durumu haber alır. Şükli Melik 7.000 atlı ile hücum ederek Kazan'ın evini basar. Karısı Burla Hatun'u, ihtiyar annesini ve

oğlu Uruz'u esir edip götürür. Kazan Beğ'in annesi, "kara deve boynında asılı" gider. Kapulu dervend'de Kazan'ın 10.000 koyunu vardır. Şükli Melik 600 kâfiri oraya gönderir. Bu sırada Kazan'ın çobanı Karaçuk kötü bir rüya görüp uyanır ve tedbir alır. Kâfirler gelirler. Karaçuk Çoban sapan ile kâfirin üç yüzünü öldürür ve onları kaçıır. Ancak kardeşleri Kıyan Güçi ile Demür Güçi şehit olur.

Aynı gece Kazan da kötü bir rüya görür. Avdaki askerini kardeşi Kara Göne'ye bırakıp evine gider. Bakar ki ev yağmalanmış. Yurt ile, su ile, kurt ile, Karaçuk Çoban'ın köpeği ile haberleşir, onlardan evinin haberini sorar; kara köpek Kazan'ı çobana götürür. Karaçuk Çoban olanları anlatır. Beraberce ök almağa giderler. Kazan, çobanın kendisine yardım etmesini gururuna yediremez, ayıplanırım diye düşünür ve onu bir ağaca bağlar. Çoban ağacı kökünden sökerek, ağaç sırtında, peşine düşer. Kazan onu çözer, beraberce yola devam ederler.

Öte yanda Şükli Melik kâfirlerle eğlenirken Burla Hatun'a sağrak sürdürmek (sakilik ettirmek) ister. Burla Hatun bunu duyunca kendisiyle birlikte esir olan kırk ince belli kıza tenbih eder ki Kazan'ın hatunu kimdir diye sordukları zaman hepsi de ses versin. Öyle yaparlar. Şükli Melik, "Uruz'u çengele asın, etini kesip kavurma yapın, hangisi yemezse hatunu odur" der. Burla Hatun bunu da duyar, oğluna "etini yiyeyim mi, yoksa Kazan'ın namusunu çiğneteyim mi" diye sorar. Uruz "onlar bir yediğinde sen iki ye" der.

Uruz'u çengele asmak üzere getirirler. Bu sırada Kazan ile Karaçuk Çoban yetişir. Çoban sapanı ile kâfiri yıldırır. Kazan, kâfirden anasını ister. Onlar da "sana virmezüz, Yayhan Keşiş oğluna virürüz, Yayhan Keşiş oğlundan oğlu toğar, biz anı sana garım (hasım) koruz" derler. Karaçuk Çoban öfkelenerek "mere kâfir, Kazan'ın anası karıyupdur oğul vermez. Dölin almakdan safañ var ise Şükli Melik, kara gözlü kızın var ise getir Kazan'a vir, mere kâfir senün kızından oğlu toğsun, siz anı Kazan Bige karım koyasız" der. Bu arada Oğuz beyleri yetişirler, büyük bir savaş olur. Kazan, Şükli Melik'i öldürür, on iki bin kâfiri kılıçtan geçirirler, "aman diyenini" öldürmezler. Kazan ailesini ve hazinesini alıp döner, Karaçuk Çoban'ı imrahor yapar, yedi gün yedi gece toy verir³.

ŞT'de olduğu gibi burada da düşman, Kazan'ın evini basmış ve annesini esir etmiştir. Ancak burada annesinin adı verilmez. Ayrıca bu hikâyede oğlu ve karısı da esir edilir. ŞT'de Kazan'ın annesinin Beçene'ler tarafından hamile bırakılması bu hikâyede açıkça yer almaz. Ancak bazı izler vardır. Düşman, Salur Kazan'ın karısı Burla Hatuna sakilik ettirmek ve onu döşeğine getirmek ister, buna muvaffak olamaz. Bu arada Burla Hatun ile oğlu arasında geçen konuşma ilgi çekicidir. Burla Hatun "senün etünden oğul yiyeyim mi, yoksa sası dinlü kafirün döşeğine gireyim mi" diye sorunca Uruz, "...yakañ ile boğazuñdan tutayidüm, kaba ökçem altına sala-y-idüm, ağ yüzünü kara yire depe-y-idüm" der. ŞT'de olmuş gibi gösterilen hadiseler, Kazan'ın annesinin hamile kalması ve Kazan tarafından başının yarılması; burada Burla Hatun ile oğlu Uruz'a aktarılmış, fakat olmamış da neredeyse olacakmış gibi gösterilir. Uruz

³ Dede Korkut boyları için şu baskı kullanılmıştır. Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı, Metin-Sözlük*, İstanbul, 1986. Bundan sonra bu neşir, "Ergin" olarak kısaltılacaktır.

tam çengele asılacakken Kazan yetişir ve hadiseler önlenir. Aynı hadisenin hikâyede bir izi daha vardır. Kazan, annesini isteyince, kâfirler “Yayhan Keşiş oğluna virürüz, Yayhan Keşiş oğlundan oğlu toğar, biz anı sana garım koruz” derler. Karaçuk Çoban da “Kazan’uñ anası karıyupdur, oğul virmez” der. Bu konuşmada da hadise sadece sözde kalır. Bu arada, ŞT’deki rivayeti nakleden Ebulgazi Bahadır Han’ın “o zaman-biz yok idik, doğrusunu yalanını Hüda yahşı bilir, eğer yalan ise günahı önce söyleyenlerin boynuna” dediğini de hatırlatalım.

“Kazan Big’uñ karıçuk olmış anası kara deve boynında asılı gitdi” (Karaçuk Çoban tarafından da tekrarlanıyor) ibaresi ile ŞT’deki “Divege minip keyningdin -Bara irdim kabarıp -İt Beçene izimdin yetdi. Tivemning başın tutdı” mısraları arasındaki benzerlik de çok dikkat çekicidir.

ŞT’deki rivayetlerle Dede Korkut’taki hikâyede farklı olan bir şey de düşmandır. ŞT’de düşman İt Beçene ve onun başbuğu Tuymaduk’dur. Dede Korkut kitabında ise Gürcüler ve onların kralı Şükli Melik’tir. Salur Kazan hikâyesine Gürcü düşmanın Anadolu’da eklendiği bizce muhakkaktır.

Ancak Karaçuk Çoban’ın düşmana “itüm kâfir” diye hitap etmesi de İt Beçene’yi hatırlatmaktadır. Ayrıca DLT’de “şük” “sus” demektir.⁴ Beçene’lerin başı Tuymaduk ile Şükli arasında mânâca bir yakınlık da var gibidir. Şükli Melik zaten gerçek bir şahıs değil, sadece düşman başbuğunu temsil eden bir isimdir. Çünkü Şükli Melik, Dede Korkut kitabında birkaç defa öldürülür.

Nihayet ŞT’de de Salur Kazan’a “köp yalbarıp” düşmanın “bir niçesi” kurtulur. Burda da “aman diyen” öldürülmez.

Dede Korkut’taki bu boyda geçen Karaçuk Çoban motifi ŞT’de yoktur. Ancak Karaçuk Çoban’ın köpeği Kara Köpekle ilgili bazı izler Reşideddin’de vardır ki ona daha sonra temas edeceğiz.

Dede Korkut kitabında Salur Kazan’la ilgili üç boy daha vardır: 4., 11. ve 12. boylar.

Bunlardan “Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz çıkardığı Boy” adlı 11. boy, bizce Salur Kazan’a ait değildir, sonradan ona mal edilmiştir. Çünkü bu boyda Uruz çok küçük iken Salur Kazan’ı esir edip kuyuya atarlar. O esir iken oğlu büyür ve annesinin babası olan Bayındır Han’ı kendi babası zanneder, yani Kazan’ın babası olduğunu bilmez. Halbuki (4. boy olan “Kazan Big Oğlu Uruz Bigüñ Tutsak olduğu Boy”a göre Uruz, Kazan’ın yanında büyür, 16 yaşına geldiği halde baş kesip kan dökmediği için babası üzümlü ağlar.

Kazan’a sonradan mal edilen 11. hikâyedeki Kazan’ın kuyuya atılması, tekürün karısının, kuyudaki Kazan ile konuşması, Bamsı Beğrek’in Türkistan varyantı olan Alpamış destanını hatırlatmaktadır.

Kazan’a ait olmadığı halde ona mal edilen bu boyda da bir şiir vardır ki ŞT’de Dede Korkut’un Kazan için söylediği şiirin benzeridir. Kâfir kalesinde esir olan Ka-

⁴ Besim Atalay, Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I, s. 335

zan, kuyudan çıkarılır, eline kopuz verilir. Kâfirler kendisine bizi öv derler. Bunun üzerine Kazan soy soylar. İşte bu şiirlerden ikincisinde Kazan şöyle der:

Yüksek yüksek kara tağdan taş yuvalansa
 Kaba ökçem uyluğum karşı tutan Kazan er idüm
 Fir'avun şişler yükleyip yirden çıksa
 Kaba ökçem ile perçin kılan Kazan er idüm
 Kaba kaba bigler oğlu gavga kılsa
 Kamçı salup tindüren Kazan er idüm
 Yüce tağları tuman tursa
 Kara pusarik delü kopsa
 Kara koçumuñ kulağı görünmez olsa
 Kayrı eren kulağuzsuz yol yañılsa
 Kulağuzsuz yol başaran Kazan er idüm.
 Yidi başlu ejderhaya yetüp vardum
 Heybetinden sol gözüm yaşardı
 Hey gözüm nâmerd gözüm, muhannet gözüm
 Bir yilandan ne var ki korhduñ didüm
 Anda dağı erem bigem diyü öginmedüm
 Öginen erenleri hoş görmedüm (Ergin, 118)

Görüldüğü gibi ŞT'deki şiirde Kazgurt dağından yuvarlanan taş Kazan'ın karşı durması burada da vardır. Yine ŞT'de gökten inen ve insanları yutan olağan üstü yılan, burada yedi başlı ejderha olmuştur. Kazan'ın bu boydaki şiirde kavga eden beyleri dindirmesi, ŞT'deki şiirde "Kazan kıldı müslümanğa terbiyetler" mısraını hatırlatmaktadır. Ancak bu boyda Kazan'ın yerden çıkan şişleri ökçesi ile perçin kılması ve siste, dumanda, koyunun koçun görünmez olduğu zamanda erlere yol göstermesi ŞT'de yoktur. Sis, duman motifi ve Kazan'ın buradaki rolü ile ilgili bir iz, CT'te mevcuttur ki daha sonra temas edilecektir.

Benzer motifler, Yazıcıoğlu Ali'nin Târîh-i Âl-i Selçuk'unun baş tarafındaki Oğuzname parçasında da geçer: Karaçıguñ Çolpan (?) tağından kâfir taş uçursa kaba uyluğın dutan ben Kazanıdum-karañı dünli karın (hârın?) yağı (yağış?) irse kanlu suya kulağuzluk iden ben Kazanıdum⁵.

Salur Kazan'la ilgili 12. boy olan "İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy" ile 4. boy olan "Kazan Big Oğlu Uruz Bigün Tutsak olduğu Boy" dan ŞT'de bahis yoktur.

ŞT'de Salur Kazan'ın oldukça mufassal bir şekilde ayrıca zikredilmesi ve Tuman Han'ın başka bir şahısmış gibi anlatılması Salur Kazan'ın Tuman Han olduğu hakkındaki iddiamıza aykırı düşebilir. Ancak unutmamak lâzımdır ki destanlarda çeşitli olaylarla ilgili motif ve epizotlar daima birbirine karıştırılmıştır. Bu tür karıştırmaların pek çok örnekleri vardır. En tipik örneklerden biri Dede Korkut kitabındaki 4. boyla

⁵ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 1973, s. CLXX ve fotokopi. Bundan sonra bu eser "Gökyay olarak kısaltılacaktır.

11. boy arasında görülen çelişkidir. Yukarıda temas ettiğimiz bu çelişkili duruma göre, Uruz 11. boyda babasını tanımadan büyür, 4. boyda ise babasının yanında büyür. 11. boyun Alpamış, dolayısıyla Alp Bamsı ile karıştırıldığı muhakkaktır. Ayrıca Kazan'ın esir olduğu ve oğlu Uruz tarafından kurtarıldığı 11. boy ile Kazılık Koca'nın esir olduğu ve oğlu Yigenek tarafından kurtarıldığı 7. boy da hemen hemen birbirinin aynı olan bir olay üzerine kurulmuştur. Bütün bu örnekler, destanlarda epizodların ve olayların karışabileceğini, bir olayın başka bir olaya karıştırılabileceğini gösterir. Dolayısıyla ŞT'de Salur ile Tuman Han'ın ayrı ayrı şahsiyetler gibi gösterilmesine de fazla bir ehemmiyet atfetmek doğru olmaz. Yine de bu karışıklık içinde öyle bir motif vardır ki ayrı görünen bu iki şahsı bizce kesin olarak birbirine bağlamaktadır. Bu, Karaçuk Çoban'ın köpeği Kara Köpek motifidir.

Reşideddin'in CT'inde Tuman Hanla ilgili olarak şöyle bir rivayet vardır:

Kayı İnal Han öldüğü sırada çocuğu yeni doğmuş ve Korkut Ata tarafından kendisine Tuman adı verilmişti. Kayı İnal Han, hayatında bütün hayvanların dilini keserek bir kutuya saklamış ve hayvanların dilini öğrensin diye oğluna verilmesini vasiyet etmişti. O ölünce dilleri Tuman'a vermişlerdi, bundan dolayı Tuman Han bütün hayvanların dilini biliyordu. Tuman büyümüş, naip olan Köl Erki Han'dan tahtı istemişti. Bu münasebetle verilen toy sırasında yemekler yenirken yaşlı bir kurt uluması duyulur. Tuman Han bütün hayvanların dilini bildiğinden kurdu anlar. Kurt, artık yaşlandım, av yakalayamıyorum, diye yakınmaktadır. Genç kurtlar da ona, sen yaşlandıysan bizim gücümüz var, gençler yaşlılara yardım etmezse ne kıymeti var, bu gece sis, karanlık ve şiddetli bir fırtına olacak, bundan faydalanıp toy için getirilmiş hayvanları parçalıyarak sana vereceğiz, diye cevap vermektedirler. Köl Erki Han'ın Kara Barak adındaki köpeği de, eğer padişah bana sıcak bir yağlı kuyruk verirse ben de sizlere mücadele etmem, diye havlamaktadır. Tuman bunları duyunca pişmiş bir kuyruğu alıp köpeğe atar. Geceleyin Tuman kalkıp yanındakilere baktırır. Hakikaten ortalık karanlık, hava rüzgârlı ve yağmurludur. Ertesi sabah köpeği ve koyunları bulamazlar. Aramalar sonunda, koyunların ürkererek köpekle beraber Akli denen bir geçide gittiğini görürler. Kurtlar saldırmakta, Kara Barak geçidin ağzını tutarak onlara engel olmaktadır. Tuman durumu öğrenince oraya gider, kurtları öldürür, koyunların yerlerine götürülmesini emreder. (Togan, 56-58)

Reşideddin'de söylenmemekle beraber bu hikâye, yaşlı Köl Erki Han'la genç Tuman arasındaki münasebeti temsilen anlatılmış gibidir. Genç kurtların yaşlı kurtlara yardım etmesi gibi, genç Tuman da yaşlı Köl Erki Han'a yardımcı olmalıdır. Nitekim toy sonunda Korkut Ata, Köl Erki'nin yaşlanmış olduğunu söyleyerek Tuman'ın tahtı bir süre daha ona bırakmasını tavsiye eder ve öyle yapılır.

Burada bizim için önemli olan Tuman'ın hayvanların dilini bilmesi, kurtların ve köpeklerin dilini anlaması, Kara Barak adlı köpeğin ona yardım etmesidir.

“Salur Kazanun İvi Yağmalandığı Boy”da Kazan gelip de evinin yağmalandığını görünce, önce yurt ile, sonra su ile, daha sonra kurt ile ve nihayet Karaçuk Çoban'ın köpeği Kara Köpek ile haberleşerek, onlardan evinin haberini sorar. Demek ki Kazan da Tuman gibi hayvanlarla konuşmaktadır. Dede Korkut kitabında her ne kadar “su

(kurt) kaçan haber virse gerek” denilerek onların konuşamayacağı anlatılmak isteniyorsa da Kazan onlara hitap etmiştir. Sonunda Kara Barak Tuman’a yardım ettiği gibi Kara Köpek de Salur’u peşine takarak Karaçuk Çoban’ın yanına götürür. (Ergin, 25-26). Üstelik Reşîdeddin’deki köpeğin adı olan Kara Barak da kara köpek demektir. Yani iki rivayetteki köpek aynı adı taşımaktadır. Şu halde CT’te hayvanlarla konuşan ve Kara Barak’ın yardımını gören Tuman ile yine hayvanlarla konuşan ve Kara Köpek’in yardımını gören Salur Kazan bu rivayetlerde birleşmekte ve aynı şahıs olmaktadır. Fakat benzerlik bununla kalmaz. 11. boyda Kazan Beg’in kendisini anlattığı ve ŞT’de Dede Korkut tarafından Kazan Beg için söylenen şiirle aynı motifleri taşıyan şiirde şöyle bir kısım vardır:

Yüce tağları tuman tursa
Kara pusarik (duman, koyu sis) delü kopsa
Kara koçumuñ kulağı görünmez olsa
Kayrı eren kulağuzsuz yol yañılsa
Kulağuzsuz yol başaran Kazan eridüm (Ergin, 118).

İşte bu parça biraz önce Reşîdeddin’den naklettiğimiz Tuman Han hikâyesine atıfta bulunmaktadır. Orada da “sis, karanlık, şiddetli fırtına, rüzgâr ve korkunç yağmur” da kurtlar koyunları kovalar. Rüzgâr ve kardan sonra Tuman Han adamlarına dört bir tarafı aratıp koyunları buldurtur. Kazan’ın kendisini anlattığı bu şiir parçasında da aynı sisli, dumanlı, kara pusarikli manzara vardır. “Kara koçumun kulağı görünmez olsa” mısraı, sisin koyuluğunu anlatmak için söylenmiş olsa da siste koyunların kaybolmasını hatırlattığı da düşünülebilir. Aynı mısraların mukabili Yazıcıoğlu Ali’nin naklettiği Oğuzname parçasında, Gökyay’ın okuyuşuyla şöyle geçer: “karanî donlu harın yağı erse kanlu suya kulağuzluk eden ben Kazanıdum” (Gökyay, CLXX). Bu okuyuştan bir mânâ çıkmıyor. “Donlu”yu biz “dünli” okumak istiyoruz. “Karanlık elbiseli” yerine “karanlık geceli” hem daha mânâlı, hem de Dede Korkut kitabındaki şiirle daha bir mutabakat halindedir. Bu takdirde “harın” kelimesini “kar ile, karlı” mânâsında “karın”, “yağı”yı da “yağış” olarak düşünmek lâzımdır. Yazının çok bozuk olduğu dikkate alınırsa, herhalde bu düşünüş tarzı Dede Korkut kitabındaki şiire çok daha uygundur.

Bütün bu mütalaalardan sonra Tuman adının; dumanlı, sisli havada kılavuzluk edebildiği için kahramana verildiği de düşünülebilir. CT ve ŞT’de Korkut Ata, çocuğa Tuman adını verişini, babası öldüğü sırada doğmuş olmasına, yani yurda duman çöküp karanlık olmasına bağlar. Ona göre duman çabuk dağılır ve arkasından güneş doğar. Yurda duman çöktüğü sırada doğan bir çocuğun, gerçekten dumanlı havalarda rahatça kılavuzluk edebileceğini de insan düşünmektedir.

Radlof’un naklettiği bir Ak Köpük hikâyesi vardır. Bu hikâyenin Baraba rivayeti özet olarak şöyledir (Gökyay, CLXXV’dan):

Ak Köpük harika ve kahraman bir çocuktur. Ködön Han ile karşılaşır ve onun atının altı ayağından birini keser. Yetmiş yedi baltanın demirinden bir kılıç yaptırır. Çoban kılığına girip nehir kıyısında sürüsünü otlatırken Salur Kazan’la karşılaşır. Salur

Kazan koyunların kimin olduğunu sorar. O da Ak Köpük'ün der ve çıplak olarak nehre dalar. Kazan, kendi sularını kirletecek diye öfkelenir ve o da nehre dalar. Ak Köpük silâhlarını alıp yedi gün boyunca yağmur yağdırır, fırtına kopartır. Atına binerek Samır Kazan'a sürer. Samır Kazan üfleyerek onu iki defa dağın tepesine fırlatır. Üçüncü saldırıda Samır Kazan ölmeye razı olur ve kendi kılıcını verir. Çünkü onun başını yalnız bu kılıç kesebilir.

Zeki Velidi Togan'ın Türkmen rivayetlerinde ve Kublandı destanında daha mufassal şekillerinin mevcut olduğunu bildirdiği⁶ bu hikâye; sadece kendi kılıcı ile ölebilmek motifi ve Salur'un dev yapısı ile Tepegöz'ü hatırlatırken Salur Kazan ile Çoban arasındaki mücadele dolayısıyla da Karaçuk Çoban'ı akla getirmektedir.

Oğuz Kağan ve Dede Korkut Kitabı

Bizce Hun hükümdarları Tuman ile oğlu Motun; CT ve ŞT'deki Kara Han ile oğlu Oğuz Han ve Dede Korkut Kitabındaki Dirse Han ile oğlu Boğaç Han arasında da münasebet vardır. Bu münasebeti tam olarak ortaya koymak için üç hikâyeyi de sırayla hülâsa etmek yerinde olacaktır.

M.Ö. 209 yılında Hun tahtına oturan Motun ile babası Tuman arasında, Çin kaynaklarına göre şöyle bir hadise geçer. Olayı, Çin kaynaklarından nakleden Bahaeddin Ögel'den alarak veriyoruz⁷.

Tuman'ın Motun adlı büyük bir oğlu vardı. Tuman sonra çok sevdiği bir hatun aldı ve ondan bir çocuğu oldu. Bunun üzerine Tuman, Motun yerine bu çocuğu tahta çıkarmak istedi ve Motun'u Yüecilere rehin gönderdi. Sonra da Yüeci'lere âni bir baskın yaptı. Yüeciler Motun'u öldürmek istediler. Motun ise atına binerek kaçtı ve geri döndü. Tuman, Yüecilerin elinden kurtulan Motun'un üstün yeteneklerini övdü ve ona on bin atlı verdi. Motun, ıslık çalan bir ok yaptı ve ordusuna, bu oku hangi hedefe atarsa oraya atmalarını emretti. Atmayanların başı kesilecekti. Motun ava gitti, okunu attığı hedefe ok atmayanların başını kestirdi. Bir gün okunu en iyi cins atına attı. Atı oklamayanların başları kesildi. Motun bu defa da çok sevdiği karılarından birine okunu attı. Korkup ok atmayanların başları yine kesildi.

Bir gün Motun yine ava çıktı. Babasının iyi cins atlarından birini okladı. Adamlarının hepsi de aynı hedefi okladılar. O zaman Motun, emrindekilere artık güvenebileceğini anladı. Daha sonra bir gün Tuman'ın başkanlığında ava çıkılmıştı. Motun okunu Tuman'a attı. Bütün adamları da aynı anda oklarını Tuman'a attılar. Tuman öldü. Bundan sonra Motun, üvey annesi ile küçük kardeşini de öldürdü. Ayrıca kendisine itaat etmemiş olan büyük memurları da öldürdü. Sonra kendisini Şanyü olarak tahta çıkardı.

CT'te Oğuz han ile babası Kara Han arasındaki mücadele kısaca şöyledir (Togan, 17-20):

Kara Han padişah olduktan sonra bir oğlu dünyaya geldi. Üç gün üç gece anasının sütünü emmedi. Anası çocuğun hayatından ümidini kesmişti. Bir gece düşünde ço-

⁶ Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, "Fundamenta Kitabının ikinci cildi hakkında", *Türk Kültürü*, 47 (Eylül 1966), s. 140

⁷ Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara, 1981, s. 206-220.

cuk, “sütünü emmemi istiyorsan bir Tanrıyı ikrar et” dedi. Üç gece aynı düşü gören kadın iman etti. Çocuk göğsüne yapışıp sütünü emdi. Bir yıl sonra çocuk dile geldi, “otağda doğduğum için adımlı Oğur⁸ koymak gerekir” dedi. Oğuz, Tanrıya inanarak büyüdü, her hünerde âleme ün saldı. Kara Han, kardeşi Küz Han’ın kızını Oğuz’a nişanladı. Oğuz kızı imana çağırdı, kız kabul etmedi. Oğuz da ona yaklaştı. Kara Han bu defa, diğer kardeşi Kür Han’ın kızını Oğuz’a istedi. O da imana gelmedi. Nihayet küçük amca Or Han’ın kızı Oğuz’a istendi. Bu kız cariyeleriyle su kıyısında gezmekte idi. Cariyeler suda çamaşır yıkıyordu. Oğuz avdan dönerken onları gördü. Kızı imana davet etti. Kız kabul etti. Birbirlerini sevdiler. Oğuz bu karısına yakın, diğerlerine uzak duruyordu. Bir gün Oğuz, bütün yakınları ve dostları ile avda iken Kara Han bir toy düzenledi. Gelinlerine kâse tutarken niçin önceki gelinlerden Oğuz’un uzak durduğunu sordu. Önceki gelinler de herşeyi anlattılar. Kara Han kardeşlerini ve akrabalarını toplayıp durumu bildirdi. Kengeş ederek Oğuz’u öldürmeye karar verdiler ve asker topladılar. Oğuz’un sevgili karısı bir kadınla ona haber gönderdi. O da savaşa hazırlandı. Oğuz avdan dönünce babasını, amcalarını ve onların yakınlarını savaşmak üzere bekler buldu. Savaştılar. Kara Han, Kür Han ve Küz Han öldürüldü. Oğuz, 75 yıl amcalarının urukları ile çarpıştı. Sonunda onları yenerek Karakurum ötelere kadar itaat altına aldı. İman etmedikleri için Oğuz onları Tuğla ırmağı civarına sürdü ve onlara Muval adını verdi. Bu savaşlardan sonra Oğuz altın evini kurdurup toy yaptırdı.

CT’teki rivayet bundan sonra Oğuz Han’ın güneye, kuzeye, batıya, ta Frenk ülkelerine ve Mısır’a kadar olan seferlerini, Uygur, Kanglı, Kıpçak ve Kalaç boylarına ad verilmesini ve nihayet Oğuz evlâdının Boz Ok ve Üç Ok olarak düzenlenmesini uzun uzun anlatır.

ŞT’deki rivayet de yukarıdaki rivayet ile hemen hemen aynıdır. Yalnız ŞT’de Küz Han’ın adı Kır Han’dır. Ayrıca Oğuz Han’ın, amcalarının urukları olan Moğollarla (ve Tatarlarla) savaşı 75 yıl değil 73 yıldır.

Şimdi de Dirse Han oğlu Boğaç Han boyuna bakalım.

Bayındır Han toy verir. Oğlu kızı olmadığı için Dirse Han kara otağa kondurulur. Buna kızan Dirse Han, hatununa, suç hangimizdedir diye sorar. O da toy verip hâcet dilemesini öğütler. Dirse Han toy verir; aç doyurur, yalını giydirebilir, borçluyu borcundan kurtarır ve hâcet diler. Bir ağzı dualının alkışı ile bir oğlu olur.

15 yaşına giren oğlan üç arkadaşıyla meydanda aşık oynarken Bayındır Han’ın azgın boğasını ortaya bırakırlar. Üç çocuk kaçır. Dirse Han’ın oğlu kaçmaz, boğayla dövüşür ve onu yener. Bu hadise üzerine Dedem Korkut oğlana Boğaç adını koyar. Dirse Han, Dedem Korkut’un tavsiyesi ile ona beylik ve taht verir. Tahta çıkan Boğaç, babasının 40 yiğidini anmaz olur. Dirse Han’ın 40 yiğidi Boğaç’a iftira ederler. Dirse Han’a gelip yirmisi, Boğaç’ın ahaliye zulmettiğini, yirmisi de Dirse Han dururken Boğaç’ın dağa çıkıp avlandığını, anası ile sohbet edip Dirse Han’a kastedeceğini söylerler. Dirse Han, getirin öldüreyim der. Fakat 40 yiğidinin tavsiyesine uyarak oğlu ile

⁸ Zeki V. Togan Reşîdeddin’deki r’li yazılışların bir ihtimal olmadığı kanaatindedir. Ona göre bu yazılış r lehçesini aksettirir ve oğur, “hayır, bereket, talih ikbal” demektir, Togan, s. 82.

ava çıkar. Namert yiğitler Boğaç'a "baban, geyikleri bana doğru kovup benim önümde tepelesin, ben de kıvanayım diyor" diyerek onu kandırırlar. Boğaç da öyle yapar. Namertler bu defa Dirse Han'a dönerler, "geyiğe atar iken ok ile seni vurur öldürür, oğlun seni öldürmeden sen onu öldür" derler. Boğaç Han geyiği babası önünde kovalarken, Dirse Han onu oklar.

Eve döndüklerinde oğlunu göremeyen Boğaç'ın annesi feryat eder. Kocasından oğlunu sorup cevap alamayınca kırk ince kızı alıp Boğaç'ı aramağa gider. Boz atlı Hızır, oğlanın yarasını üç defa sıvazlamış ve dağ çiçeği ile ana sütü yarana merhemdir deyip gaib olmuştu. Annesi Boğaç'ı bir derede bulur. Al kanlar içinde görünce feryat eder, soy soylar. Boğaç duyar, gözlerini açarak cevap verir. Suç babamındır, der. Hızır'ın söylediğini de ilâve eder. Dağ çiçeği ile ana sütünü karıştırıp Boğaç'ı tedavi ederler ve eve getirirler. Dirse Han'ın durumdan haberi yoktur. Kırk namert bunu duyar. Bu defa Dirse Han'ı tutsak edip kâfir ellerine yönelirler. Hatun durumu öğrenip oğluna haber verir. Boğaç, kırk yiğidiyle artlarından gider ve babasını kurtarır. Bayındır Han oğlana beylik ve taht verir.

Görüldüğü gibi, her üç hikâyedeki ana motif baba ile oğul arasındaki mücadeledir. Ancak mücadelenin sebebi, üç hikâyede de birbirinden farklıdır. Hun hikâyesinde sebep; Tuman'ın, sonraki karısına kanıp tahtı küçük oğluna vermek istemesi, Motun'u Yüceçilere rehin gönderdiği halde onlara saldırması, yani Motun'un ölümüyle sonuçlanacak bir harekete girişmesidir. CT ve ŞT'de sebep, Kara Han'ın müslüman olmayışıdır. Dede Korkut kitabında ise Dirse Han'ın itibarlarını kaybeden 40 yiğidin baba ile oğulu birbirine düşürmesi sebep olarak gösterilmiştir. Bizce Hun hikâyesindeki sebep, hem tarihçe en eski kaynağa dayanması itibariyle, hem de daha gerçekçi olması itibariyle aslî şekle en yakın sebeptir. Dede Korkut hikâyesinde ileri sürülen sebep de buna oldukça yakındır. Yalnız burada üvey annenin yerini, itibarlarını kaybettiklerini düşünen 40 namert yiğit almıştır. Esasen Hun hikâyesinde de babası Tuman'ı ve üvey annesini öldüren Motun, "ayrıca kendisine itaat etmemiş olan, büyük memurları" da öldürür. (Ögel, s. 219) İşte "bu büyük memurlar" ile "40 namert yiğit" arasında bir ilgi olduğu açıktır. Motun için entrikalar hazırlayan ekte üvey anne ile beraber bazı ileri gelenlerin de bulunması çok tabiidir. Boğaç Han hikâyesinde ileri gelen adamlar var, fakat üvey anne yoktur. Üvey anne motifi, asırlar içinde kaybolmuştur. CT ve ŞT'deki müslümanlığa davet ve kâfir baba ile savaş motiflerinin hikâyeye sonradan eklendiği bizce muhakkaktır. Uygur yazılı Oğuz Kağan Destanında baba ile mücadelenin hiç yer almaması, üzerinde durulması gereken bir husustur. Bizce bu rivayet, destanın en eski şeklini temsil eder ve destanın en eski şekli, tarihî değil, mitolojiktir; Türk kozmogonisini yansıtır. Oğuz Han'ın önce gökten inen ışıktan çıkan kız ile, sonra göl ortasındaki ağaç kovuğundan çıkan kızla evlenmesi, birincisinden kozmik âlemi temsil eden Gün, Ay ve Yıldız'ın doğması; ikincisinden ise yeryüzünü temsil eden Gök, Dağ ve Deniz'in doğması; destanın mitolojik menşeyini açıkça göstermektedir⁹. Taşkent'te, 29. Altaistler Konferansında verdiğimiz tebliğde bu ko-

⁹ S. P. Tolstov da bu görüştedir. Bak: Mireli Seyidov, *Azerbaycan Mifık Tefekkürünün Gaynaglari*, Bakı, 1983, s. 26. Ayrıca D. Sinor da bu görüşü paylaşır: D. Sinor, "Oğuz Kağan Destanı üzerinde bazı mülâhazalar", *TDED*, IV/1-2, İstanbul, 1950, s. 8.

nuya dokunmuş ve Oğuz Kağan ile Altay Türk Mitolojisindeki Kişi arasında münasebet kurmuştuk¹⁰. Altay rivayetlerinde Tanrı Kuday, Kişi vasıtası ile kâinatı yaratır. Oğuz Kağan Destanında da Oğuz Kağan olağan üstü kızlarla evlenerek onlardan kâinatı temsil eden çocuklara sahip olur. Yani bir bakıma Oğuz Kağan vasıtasıyla kâinat yaratılmış olur. Aynı tebliğde Altay rivayetlerinde araba yapan Maytere ile Oğuz Kağan'ın arabayı icat eden beyi Kanglı arasında da ilgi kurmuştuk¹¹. Camiü't-Tevârih ve Şecere-i Terâkime'de bu olağanüstü kızlarla evlenme motifi yerine amca kızları ile evlenme geçmiştir. Ancak hem CT'te, hem de ŞT'de göl ortasındaki ağaç kovuğundan çıkan kızın izi vardır. Oğuz'un müslümanlığı kabul eden karısı (3. amcasının kızı) ile karşılaşması CT'de şöyle anlatılır:

“Tesadüfen bu kız, bir gün kendi cariyeleri ile su kenarında gezip seyretmekte idi. Cariyeler suda çamaşır yıkıyorlardı. Oğuz da bir avdan dönüyordu.” (Togan, 18).

ŞT'de aynı hadise şöyle anlatılır:

“Oğuz Han avga çıkıp kaytıp kele irdi. Kördi kim sunıŋ yakasında bir neçe zaifeler (kadınlar) kir yuva tururlar. Atasınıŋ inisi Or Hannıŋ kızı munlarnıŋ yiçinde oturup turur” (Kononov, 15).

Oğuz Kağan Destanının göl ortasındaki ağaç kovuğunda oturan kızı ile bu kız aynıdır.

Yukarıda bahsettiğimiz mitolojik unsurlar Oğuz Kağan destanının en eski şekli olunca, CT ve ŞT'de görülen Oğuz'un müslümanlığı, babası Kara Han'ın kâfirliği ve bu yüzden savaşmaları motiflerinin destana çok sonra sokulduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Biz tekrar üç hikâyenin mukayesesine dönelim. Baba ile oğul arasındaki mücadeleye ilâveten “av sırasında öldürme” motifi de üç hikâyede ortaktır.

Hun hikâyesinde Motun adamlarını av sırasında talim ettirir; kendi atını, kendi karılarından birini, babasının atını ve nihayet babası Tuman'ı adamlarıyla birlikte ok atarak av sırasında öldürür.

CT ve ŞT'de öldürme işi, av sırasında gösterilmez. Bu rivayetler, baba ile oğul mücadelesini daha gerçekçi bir plâna aktarmışlar ve aralarında yıllarca süren savaşlardan bahsetmişlerdir. Ögel'in Hun hikâyesi için belirttiği gibi¹² biz de, mücadelenin bir avdaki oklama ile başlayıp bitiverdiğini düşünmüyoruz. Şüphesiz baba ile oğul arasında uzun mücadelelerin geçmiş olması lâzımdır. CT ve ŞT, olayların teferruatını vermemekle beraber büyük bir savaş olduğunu kaydeder. Ancak bu rivayetlerde de avdan bahis vardır. “Oğuz bütün yakınları ve dostları ile ava gitmiş” iken (Togan, 18) “bir gün Oğuz yırak yirge avga kitmiş” iken (Kononov, 15) babası Kara Han toy düzenleyerek durumu öğrenir; kardeşleri ve akrabalarıyla kengeş yaparak Oğuz'u öldürmeye karar verip asker toplar. “Oğuz avdan dönüp evin yakınlarına gelince” (Togan,

¹⁰ Ahmed B. Ercilasun, “Nekotoriye Soobrajeniya o Dastane “Oğuz Kagan”, *Sovetskaya Türkologiya*, 1987/6, s. 30.

¹¹ a.y.

¹² B. Ögel, a.e., s. 216.

19) iki ordu savaşa tutuşur. ŞT'de ise av sahnesi biraz daha barizdir: "Kara Han bu sözni işitkendin song biklerin çakırıp kengeşti, takı sözni muŋga koydılar kim Oğuznu avda yürgende tutup öltürgeyler. Kara Han ilge kişi yıbardı, tiz kilsünler, avga çıkamen tip." (Kononov, 16). Oğuz bu haberi duyunca o da adamlarını toplar ve ikisi saf çekip savaşırlar. Kara Han'ın ölümüyle ilgili ŞT'deki şu kayıt da çok câlib-i dikkattir: "Uruşda Kara Hannıŋ başına ok tegdi. Kim atganın bilmediler. Kara Han ol yaradın öldi." (Kononov, 17). Bu ibare ile Motun'un ve adamlarının hep beraber Tuman'ı oklaması (dolayısıyla kim tarafından öldürüldüğünün bilinmemesi) arasında tam bir benzerlik vardır.

Boğaç hikâyesinde ise av ve öldürme sahnesi bulunmakla beraber şahıslar yer değiştirmiştir. Bu hikâyede oğul babayı değil, baba oğulu oklar. Hun hikâyesinde oklayan oğuldur. CT ve ŞT'de ise baba oğulu avda iken öldürmeye karar verir, fakat savaşta baba ölür. Herhalde işin gerçeği oğlun ve adamlarının babayı öldürdüğüdür. Fakat bu öldürmenin durup dururken olmadığı muhakkaktır. CT ve ŞT'deki gibi önce babanın, oğlunu öldürmeye karar verdiği rahatlıkla düşünülebilir. Nihetim Hun hikâyesinde de baba, oğlunu düşmana rehin gönderip âniden aynı düşmana saldırmakla oğlunun ölümünü hazırlamak istemiştir. Boğaç Han boyunda da, Dirse Han'ın adamlarından yirmisi şunları söyler: "Görür misin Dirse Han neler oldu, yarımasın yarçımasun senüñ oğluñ kür kopdı erçel kopdı, kırk yiğidin boyına aldı, kaln Oğuzuñ üstine yorıyış itdi, ne yirde güzel kopdı-y-ise çeküp aldı, ağ sakallu kocanuñ ağzın sögdi, ağ pürçeklü karınuñ südin tırtıdı" (Ergin, 15). Bu sözler Tuman'ın adamlarına avda talim ettirmesini ve atları ve karılarından birini oklamasını hatırlatıyor. Dirse Han'ın diğer yirmi adamı da şunları söyler: "Kalkubanı Dirse Han senüñ oğluñ yirinden örü turdı, göksi güzel kaba tağa ava çıkdı, sen var iken av avladı, kuş kuşladı anasınuñ yanına alup geldi, al şarabun itisinden aldı içdi, anası-y- ile sohbet eyledi, atasına kasd eyledi." (Ergin, 15). Bu satırlar, Motun'un, babasını öldürmek için, adamlarına av sırasında talim ettirdiğinin ve babasının ölümüne kast etmek üzere onlara aynı hedefe ok attırdığının izlerini açıkça taşımaktadır. Öyle anlaşıyor ki iki taraf da birbirini öldürmek üzere hazırlık yapmıştır. Fakat halk vicdanı, oğulun babasını öldürmesine razı olmamış; babanın oğulu öldürme kararını, gerçekleşmiş bir hadise olarak Boğaç Han hikâyesine sokmuştur. Daha sonra bu ölümüne de razı olmamış ve islâmî bir motif olan Hızır vasıtasıyla Boğaç Han'ı iyileştirmiştir. Esasen Hun hikâyesinde de, CT ve ŞT'de de oğulun oklanmasının gerçekleşmesi yoktur.

Üç hikâye arasında yaptığımız mukayeseyi aşağıdaki şekilde toparlarsak kurduğumuz münasebet daha iyi anlaşılır.

1. Üç hikâyede de baba ile oğul arasında mücadele vardır.
2. Üç hikâyede de baba oğulu öldürmeye karar vermiştir. İlk ikisinde bu karar gerçekleşmemiş, Boğaç Han boyunda ise baba oğulu oklamış, fakat oğul ölmemiştir.
3. Üç hikâyede de av sahnesi vardır. Hun hikâyesinde, *av sırasında* adamlarıyla birlikte oğul, babasını oklayarak öldürür. ŞT'de baba, *avda* oğulu öldürmeye karar verir, Fakat "uruşta" kimin attığı belli olmayan okla baba ölür. Boğaç Han'da ise *av sırasında* baba, oğulu oklar.

Bunlara bir de boğa ile dövüşme motifini eklemek istiyoruz. Bu motif Hun hikâyesinde de, CT ve ŞT'de de yoktur. Fakat Uygur yazılı Oğuz Kağan Destanı ile Boğaç Han'da birbirinden farklı olarak vardır.

Oğuz Kağan Destanında, Oğuz yiğit olduktan sonra, orman içinde yaşayan, yıkları ve halkı yiyen büyük bir "kıyandkat"ı (gergedanı), büyük ve yaman bir "kık"ı (canavarı) öldürür. Canavar başı ile Oğuz'un kalkanına vurur. Oğuz da çıda (kargı) ile canavarın başına vurup onu öldürür¹³.

Boğaç Han ise, taşa boynuz vursa un gibi öğüten, demir zencirlerle altı kişi tarafından zor zaptedilen bir boğayı öldürür. Boğaç, boğanın alnına yumruğunu koyar; böylece bir müddet çekiştikten sonra Boğaç birden çekilerek boğanın dengesini bozup tepe üstü yere yıkılmasına sebep olur; sonra da bıçağı ile başını keser.

İki hikâyede canavarlar farklı olmakla beraber, yeni yetme bir delikanlının güçlü bir hayvanla karşı karşıya döğüşmesi hadisesi ortak bir motif olarak dikkati çekiyor.

Yukarıdan beri gösterdiğimiz bu ortaklıklar bizi ister istemez Sinor'un Oğuz kelimesini "öküz" olarak izahına götürüyor¹⁴. Sinor'un izahını doğru olarak kabul edersek, Boğaç Han ile Oğuz Kağan'ın aynı ismi taşıdığını söyleyebiliriz. Boğayı öldürdüğü için Dirse Han'ın oğlu, Boğaç adını alıyor. Oğuz kelimesi de Sinor'a göre "öküz" ile aynı kelimedir ve "öküz, boğa" demektir. Sinor, Oğuz Kağan Destanının baş tarafındaki boğa resminden hareketle bu neticeye varmıştır¹⁵.

De Guignes'den itibaren Oğuz Kağan ile Motun arasında münasebet kurulmuştur¹⁶. Aynı münasebeti kesin olarak kabul eden Ziya Gökalp, ilâveten bizim kurduğumuz ilgiyi de kurmuş ve "Dede Korkut Kitabının birinci Oğuznâmesinin mevzuunu teşkil eden Boğaç Han da Oğuz Han olmak melhuzdur" demiştir¹⁷.

Son Sözler

Bu incelemede biz, Oğuznamelerde sadece Oğuz Kağan'ın ve Dede Korkut'un yaşadığı belirtilen zamanlar üzerinde durduk ve bunların Dede Korkut Kitabındaki karşılıklarını aradık. Oğuznamelerdeki diğer bölümlerin de inceden inceye tetkik edilmesi lâzımdır. Bu arada, dil bakımından Harezmi dönemine yerleştirilen manzum Oğuzname parçasını da gözden uzak tutmamak gerekir¹⁸. Pertev Naili Boratav'ın işaret ettiği gibi¹⁹ ŞT'nin bütün nüshalarının da önemi vardır.

Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a ait yer isimlerinin Dede Korkut Kitabında çok geçmesi, araştırmacıların bir kısmını, Dede Korkut boylarının hiç olmazsa bir bölümünün bu bölgede teşekkül ettiği fikrine götürmüştür. Faruk Sümer, hence çok sağlam delil-

¹³ W. Bang ve G.R.Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1970, s. 18.

¹⁴ D. Sinor, "Oğuz Kağan Destanı üzerinde bazı mülâhazalar", *TDED IV/1-2*, s. 5.

¹⁵ a.y.

¹⁶ B. Ögel, a.e., b. 216.

¹⁷ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul, 1339, s. 70-71; *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1976, s. 104-105.

¹⁸ Kemal Eraslan, "Manzum Oğuznâme", *Türkiyat Mecmuası*, XVIII, s. 169-244.

¹⁹ Pertev Naili Boratav, "Dede Korkut hikâyelerindeki tarihî olaylar ve kitabın te'lif tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, XIII, s. 36.

lerle bu fikri çürütmektedir. Onun delillerinden bazılarını kısaca özetlemek istiyorum²⁰.

1. Bu hikâyeler Türklerin Anadolu ve Azerbaycan'a gelmelerinden sonraki zamanlara ait olsalardı, "kahramanlarından hiç olmazsa en meşhurlarının tarihten malum olması icap ederdi."

2. Oğuzlar Anadolu'ya geldikten sonra Türkmen olarak anılmaya başlamışlardır. Halbuki Dede Korkut Kitabında daima Oğuz diye geçmektedirler.

3. Anadolu'ya gelen Türklerin kımız içmeye ve at eti yemeye devam ettiklerini tarihî kayıtlar söylemiyor.

Faruk Sümer diğer yazı ve eserlerinde başka deliller de ileri sürüyor ve Dede Korkut'taki olayları tarihî hadiselerle açıklamaya çalışıyor²¹.

Yer isimleri dışında, bazı motif ve isim benzerlikleri de bazı boyların kaynaklarının Azerbaycan ve Anadolu'da aranmasına yol açmıştır. Meselâ Trabzon tekürünün kızı ile evlenen Kan Turalı, Ettore Rossi'ye göre, Akkoyunlulardan Tur Ali Beydir. Gerçekten de Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey, 1352'de Trabzon imparatoru 3. Aleksi-os'un kızkardeşi Maria Despina ile evlenmiştir²². Bunun gibi, Deli Dumrul'un Azrail ile mücadelesi, anası babası canını vermediği halde karısının Dumrul'un yerine canını vermeğe razı olması da Jirmunskiy tarafından Bizans efsanelerindeki Digenis Akritas'a bağlanmıştır²³. Digenis'in ana tarafından Bizanslı Duka ailesine mensup olması, Dumrul'un babasının da Duha adını taşıması, bu görüşe daha da kuvvet kazandırmaktadır. Fakat Deli Dumrul boyundaki başlangıç kısmının Digenis Akritas efsanesinde mevcut olduğundan bahis yoktur. Hikâyenin bu kısmı, yani Dumrul'un kuru çay üzerine köprü kurması ve geçenden 33 akça, geçmeyenden döve döve 40 akça alması motifi son derece enteresandır. Bizce tamamen yerli olan bu motif, Türk mizahının çok dikkate değer türlerinden biridir. Buna benzer mizahî unsurlar masal girişlerimizde, bazı tasavvufî şiirlerimizde ve halk türkülerimizde de vardır. Öte yandan Korkut Ata'nın da Kazak menkıbelerine göre ölümle savaşımaya karar verdiğini, dünyanın dört yönüne giderek ölümden kaçtığını unutmamak lâzımdır²⁴. Burada Dumrul'un Azrail ile savaşı ile Korkut'un ölümle mücadelesi arasında da bir benzerlik olduğunu görüyoruz. Daha önce, Baraba efsanesi Ak Köbök ile Salur Kazan'ın mücadelesinde de gerek Karaçuk Çoban, gerekse Tepegöz motifleriyle benzerlikler bulunduğunu görmüştük. Abdülkadir İnan da Dede Korkut'la ilgili birçok motifi Türkistan'da ve Altay Türklerinde yaşadığını muhtelif makalelerinde göstermiştir²⁵.

²⁰ Dr. Faruk Sümer, "Dede-Korkut kitabına dair bazı mülâhazalar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 3630, İstanbul, Ocak 1952, s. 467-468.

²¹ Faruk Sümer, "Oğuzlara ait destanî mahiyetde eserler", *DTC*, XVIII 3-4, Temmuz-Aralık 1959; *Oğuzlar*, Ankara, 1967.

²² Bak: Gökyay, s. LIX-XVI.

²³ V. M. Jirmunskiy, "Kitabı Korkud ve Oğuz Destanı Geleneği" (çeviren: Dr. İsmail Kaynak), *TTK Belleten*, XXV/100, Ekim 1961, s. 616-617.

²⁴ Gökyay, CXL'den naklen Avezov, *Kazak Halk Destan Folkloru*, s. 228.

²⁵ Abdülkadir İnan, "Kitab-ı Dede Korkut hakkında", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1968, s. 165-172; "Dede Korkut kitabındaki bazı motiflere ve kelimelere ait notlar" (I-V), s. e., s. 173-190.

Jirmunskiy, Bamsı Beyrek boyu ile Alpamış destanı arasındaki benzerliği açık bir şekilde meydana çıkarmıştır²⁶. Bütün bunlar; Dede Korkut boylarının İdil-Ural, Türkistan, Altay ve Yenisey Türklerinin rivayet ve efsaneleriyle karşılaştırılması gereğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Çin kaynakları ile Orta Çağ İslâm kaynaklarındaki rivayetleri de çok iyi bilmemiz lâzımdır. Bana öyle geliyor ki bütün bu rivayet ve parçalar, Türklerin kozmogoni anlayışını temsil eden ve destanın ilk tabakasını oluşturan mitolojik Oğuz Kağan'dan neşet etmiş, zaman içinde Türk tarihindeki muhtelif olaylarla ve halk muhayyilesi ile zenginleştirilmiş bir bütündür ve Türk boylarının dağılıp birbirlerinden uzaklaşmasına paralel şekilde bu bütün de dağılarak, çeşitli sözlü rivayet ve eserlere parçalar halinde yerleşmiştir.

²⁶ V. M. Jirmunskiy, *a.mak.*, s. 618; V.M. Jirmunskiy- A.N.Kononov, *Kniga Moego Dede Korkuta*, M.-L. 1962, s. 200 vd. (Gökyay, XLVI-XLVV'-den naklen).